

Kozięło-Poklewski, Bohdan

"Niewola i eksterminacja jeńców wojennych - Włochów w niemieckich obozach jenieckich, wrzesień 1943 - maj 1945", Jacek Wilczur, Warszawa 1969 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 148-154

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Warmii, wydany w Poznaniu. *Przegląd wspomnień* zawiera zaledwie dwa wspomnienia nauczycieli pracujących na Warmii, dwa wspomnienia nauczycieli pracujących na Pograniczu i jedno wspomnienie przedszkolanki. Relacje ustne składane były przez respondentów według specjalnie opracowanego kwestionariusza. Mało precyzyjne odpowiedzi na stawiane w kwestionariuszu pytania skłoniły wydawcę do streszczenia ich sensu. Badacz określonej problematyki, sięgając do tej publikacji, oczekuje materiału źródłowego. Tymczasem aż 51 relacji zostało streszczonych, pomimo stawiania pytań naprowadzających, jak w wywiadach socjologicznych. Szkoda też, że z takich szkół jak Brąswald, Unieszewo, Gietrzwałd, Pluski i Wymój podano zaledwie trzy wspomnienia lub streszczenia, choć szkoły te posiadały bogatą przeszłość, osiągały lepsze wyniki nauczania od szkół niemieckich i legitymowały się bogatą pracą pozaszkolną. Omawiane wydawnictwo oddaje klimat szkolny, widziany przede wszystkim oczyma dziecka, potwierdza też materiały źródłowe polskie i niemieckie. U większości relacjonujących zatarły się już pewne drobne fakty, a pozostały w pamięci jedynie te wydarzenia, które wiązały się z uroczystościami rodzinnymi, szkolnymi czy pozaszkolnymi. W recesie poprzedzającym wspomnienia warto było zamieścić adnotację, w jakich latach dany uczeń uczęszczał do szkoły, co pozwoliłoby badaczowi na usytuowanie nie tylko w miejscu, ale i w czasie danych wydarzeń.

Ze wspomnień tych wynika niedwuznacznie, że ostoją polskich szkół były liczne rodziny chłopów i robotników wielodzietne, które wytrwale posyłały dzieci do szkół polskich, a wypadki odejścia były raczej sporadyczne. Uwypuklone zostały różne formy nacisku, stosowane przez administrację i organizacje niemieckie. Duży plus książki stanowi bogaty zestaw dokumentacji fotograficznej, jak również wykaz dzieci chodzących do wszystkich szkół w ostatnim roku przed wojną.

Zygmunt Lietz

Jacek Wilczur, *Niewola i eksterminacja jeńców wojennych — Włochów w niemieckich obozach jenieckich, wrzesień 1943 — maj 1945*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1969, ss. 224.

W *Postwoju* swojej pierwszej książki, poświęconej eksterminacji przez hitlerowców żołnierzy ekspedycyjnej armii włoskiej na froncie wschodnim (*Armata Italiana in Russia*, zwanej w skrócie *Armira*) po kapitulacji Włoch w dniu 8 września 1943 r. Jacek Wilczur wyraził nadzieję, że książka ta stanie się wstępem do obiektywnego i pełnego wyjaśnienia losów żołnierzy włoskich sił zbrojnych internowanych przez hitlerowców w obozach jenieckich na ziemiach polskich¹.

W swej najnowszej pracy tenże autor dał poszerzony, pogłębiony i w pełni udokumentowany obraz tej problematyki. Przy czym nie ograniczył się jedynie do przedstawienia losów żołnierzy *Armiry*, ale — w miarę zachowanych i dostępnych dokumentów — ukazał również losy żołnierzy innych jednostek włoskich sił zbrojnych, walczących u boku hitlerowców, a po kapitulacji internowanych i osadzonych w obozach jenieckich, lub też, gdy przeciwstawiali się zbrojnie rozbrojeniu ich przez Niemców, pomordowanych na różnych frontach w Jugosławii, Albanii, południowej Francji i w Trieście.

Podstawę źródłową tej pracy stanowią przede wszystkim akta z archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych PRL, Archiwum Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego

¹ J. Wilczur, *Armira nie wróci do Italii*, Warszawa 1962, ss. 18C—187.

Krzyża, Archiwum Zakładu Historii Partii, Wojewódzkich Archiwów Państwowych we Wrocławiu, w Opolu i Szczecinie. Obok tego autor wykorzystał zebrane przez siebie dwadzieścia cztery relacje świadków zbrodni hitlerowskich popełnionych na jeńcach włoskich w różnych obozach, wreszcie niektóre numery prasy hitlerowskiej („Das Reich” i „Völkischer Beobachter”) i gadzinowej („Goniec Krakowski”) z września i października 1943 r. Poważną pomoc stanowiła literatura przedmiotu zarówno polska, jak i obcojęzyczna, w tym przede wszystkim włoska.

Praca składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów i zakończenia. Zamykają ją aneksy, bibliografia i wykaz skrótów.

W trzech pierwszych rozdziałach autor scharakteryzował pokrótce sytuację faszystowskich Włoch w czasie sojuszu z hitlerowskimi Niemcami oraz po kapitulacji rządu marszałka Badoglio, po czym omówił sytuację żołnierzy włoskich sił zbrojnych po 8 września 1943 r. na wyspach Morza Jońskiego, Sródziemnego i na Białorusi. Zagadnienia przedstawione w tych rozdziałach opracowane zostały w oparciu o literaturę przedmiotu, akta procesu norymberskiego i zbiór opublikowanych dokumentów z działalności dyplomacji włoskiej w latach 1935—1939.

Najobszerniejszy, czwarty rozdział pracy poświęcony jest przedstawieniu eksterminacji jeńców włoskich na ziemiach polskich włączonych do III Rzeszy i w tzw. Generalnej Guberni. Wykorzystując nieliczne, zachowane dokumenty hitlerowskie, przede wszystkim podstawowe wytyczne Naczelnego Dowództwa Niemieckich Sił Zbrojnych (*Oberkommando der Wehrmacht*) o traktowaniu żołnierzy włoskich sił zbrojnych i milicji (*Grundsätzliche Richtlinien über die Behandlung der Soldaten der italienischen Wehrmacht und Miliz*), opierając się także o własne obserwacje z terenu Lwowa, zebrane przez siebie i Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce relacje świadków, wreszcie o raporty wywiadu Delegatury Rządu na Kraj autor przedstawił eksterminację jeńców wojennych w Białej Podlaskiej (obóz w dzielnicy Zofii Las), Chełmie Lubelskim (obóz przy ul. Okszowskiej, Stalag 119), Dęblinie-Irenie (Stalag 307), Lipinach-Cegielni (obóz jeniecki), Lwowie (stalag 328), Mysłowicach (obóz pracy), Nehrybce-Pikulicach (Stalag 337), Puszczy Niepołomickiej (egzekucje jeńców), Prostkach (Stalag 373, Oflag 56), Siedlcach (Stalag 336), Zajezierzu koło Dębina (egzekucje jeńców), Żaganiu-Swiętoszowicach (Stalag VIII C i 308), Żelichowie (egzekucja pięciu włoskich generałów). Ponadto autor omówił losy jeńców wojennych, którzy przebywali w obozach zagłady w Bełżcu, Majdanku i Treblince, gdzie wielu z nich zginęło.

Z kolei na podstawie relacji świadków przedstawił autor pomoc, jakiej udzielała jeńcom włoskim ludność polska oraz omówił aspekty prawne udzielenia pomocy Republice Włoskiej ze strony władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w zakresie repatriacji obywateli włoskich z terytorium PRL po 9 maja 1945 r. W aneksach załączył autor tekst „Układu w sprawie ochrony i pomocy dla obywateli włoskich na terytorium polskim dla obywateli polskich na terytorium włoskim”, zawartego między Tymczasowym Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Królestwa Włoch w dniu 28 kwietnia 1945 r. w Moskwie.

Wbrew tytułowi rozdział *Wnioski* jest nie tylko podsumowaniem wyników przeprowadzonych przez autora badań w najbardziej go interesującym przedmiocie, tzn. bezpośredniej eksterminacji jeńców włoskich. Przedstawił w nim autor również, z konieczności w znacznym skrócie, losy tych jeńców wojennych-Włochów, którzy uniknąwszy bezpośredniej eksterminacji zatrudnieni byli w różnych gałęziach hitlerowskiej gospodarki wojennej.

Ograniczona z konieczności baza źródłowa, na której oparł się autor, nie pozwoliła mu na przedstawienie całokształtu problematyki związanej z pobytom jeń-

ców wojennych-Włochów na ziemiach polskich. Autor zresztą zdaje sobie z tego doskonale sprawę, podkreślając, iż opracowanie takie wymagałoby z jednej strony zaangażowania sztabu pracowników naukowych — historyków, wojskowych, prawników, z drugiej zaś — sięgnięcia do wszystkich zachowanych dokumentów dotyczących tej problematyki. W obecnej jednak sytuacji, zwłaszcza ten drugi warunek jest niemożliwy do spełnienia dlatego przede wszystkim, że dokumenty przechowywane w instytucjach Niemieckiej Republiki Federalnej, jak i przez osoby prywatne w tym państwie nie są udostępniane, bo jak słusznie pisze autor: „zawierają one treści niemal zawsze kompromitujące była armię niemiecką: *Wehrmacht, Luftwaffe, Kriegsmarine*, a zwłaszcza *Waffen SS* również cywilną administrację niemiecką (...)” (s. 184). Stąd też każdy dokument, pochodzący ze źródeł niemieckich, ilustrujący sytuację jeńców wojennych Włochów jest cenny, zwłaszcza gdy się przy tym pamięta, że Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce prowadzi dalsze prace nad przygotowaniem pełnego wykazu imiennego obywateli włoskich — wojskowych i osób cywilnych, którzy w latach okupacji przebywali na ziemiach Polski.

Niech więc niniejsze omówienie cennej i pionierskiej pracy Jacka Wilczura będzie również jej uzupełnieniem. Tym bardziej, że w rozważaniach swoich autor pominał zupełnie obszar Warmii i Mazur, chociaż pisze o Pomorzu Gdańskim i Zachodnim i o Dolnym Śląsku (ss. 131—139). Jedynie w dołączonym jako aneks wykazie miejscowości na ziemiach polskich, w których przebywali jeńcy wojenni-Włosi wymieniono dwanaście miejscowości z terenu obecnego województwa olsztyńskiego. Nie jest to wykaz pełny. Poza wymienionymi w nim miejscowościami na terenie województwa olsztyńskiego jeńcy wojenni — Włosi przebywali również w wielu

Sięgnięcie do zasobów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie pozwoliłoby autorowi na uzupełnienie wspomnianego wykazu kilku miejscowościami powiatu olsztyńskiego i ostródzkiego.

W leśnictwie Tabórz, pow. ostródzki, pracowali do dnia 17 listopada 1944 r. następujący Włosi: 1. Achille Biggi, ur. 17 lipca 1908 r., 2. Luigi Bischella, ur. 12 września 1914 r., 3. Mario Bissignana, ur. 9 września 1915 r., 4. Pietro Bartoluzzi (Bartoluzzi?), ur. 9 stycznia 1913 r., 5. Sebastiano Camperu, ur. 11 marca 1911 r., 6. Cornelio Callegari, ur. 2 lipca 1921 r., 7. Sante Corradini, ur. 7 sierpnia 1910 r., 8. Giovanni Castellino, ur. 22 stycznia 1922 r., 9. Genisch Fabris, ur. 8 marca 1910 r., 10. Ambrosio Guslini, ur. 28 sierpnia 1914 r., 11. Andrea Mazzoni, ur. 15 lutego 1922 r., 12. Biagio Marengo, ur. 11 października 1911 r., 13. Giuseppe (Giuseppe?) Regis, ur. 11 grudnia 1915 r., 14. Mario Traspedini, ur. 27 lutego 1914 r., 15. Natale Zingaro, ur. 25 lutego 1911 r., 16. Giuseppe (Giuseppe?) Censi, ur. 19 lipca 1921 r., 17. Virginio Basso, ur. 22 września 1913 r., 18. Attilio Bortolo, ur. 10 lutego 1915 r., 19. Mario Ciossi, ur. 24 kwietnia 1923 r., 20. Giacono Ferla, ur. 25 lipca 1913 r., 21. Elio Lutti, ur. 3 stycznia 1909 r., 22. Carlo Mawero, ur. 28 grudnia 1915 r., 23. Dominico Mora, ur. 17 października 1921 r., 24. Tirino Mariani, ur. 1 sierpnia 1922 r., 25. Francisco Maffioletti, ur. 26 maja 1921 r., 26. Tomaso Navoni, ur. 24 stycznia 1923 r., 27. Giolio Pergoletti, ur. 4 lutego 1915 r., 28. Luigi Pobbianti, ur. 18 stycznia 1909 r., 29. Enrico Porto (Porta), ur. 11 stycznia 1914 r., 30. Luigi Pelizzari, ur. 11 grudnia 1915 r., 31. Aldo Rigo, ur. 11 lutego 1920 r., 32. Fiorenzo Trinschiri, ur. 5 czerwca 1917 r., 33. Giovanni Wezzali, ur. 16 lipca 1912 r., 34. Batista Zacci, ur. 29 czerwca 1923 r., 35. Leonido Zaccarini, ur. 4 grudnia 1923 r., 36. Natale Rosetto, ur. 25 grudnia 1911 r., 37. Angelo Alfieri, ur. 1 sierpnia 1920 r.²

² Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPO), XLVI/2/XIV-24, *Gefangenensachen und Arbeitseinsatz 1944*, k. 5. innych.

Wymienieni w tym wykazie Camperu i Marengo przebywali w tym czasie w szpitalu ostródzkim³.

W dniu 19 listopada 1944 r. wymienionych na powyższej liście Włochów przekazano do nadleśnictwa Kudypy, pow. olsztyński, które siedemnastu pierwszych odesłało w dniu 28 listopada tegoż roku do pracy w leśnictwie Stary Dwór, pow. olsztyński⁴, a wcześniej, bo 22 listopada, dwudziestu następnych do leśnictwa Skwary, pow. ostródzki⁵.

Zachowane dokumenty nadleśnictwa Kudypy obrazują nam również warunki życia i pracy jeńców włoskich. W jednym z pism skierowanych do olsztyńskiego Urzędu Pracy (*Arbeitsamt*), kierownik nadleśnictwa, Krieger, zwracał uwagę, że Włosi są zupełnie obdarcy (*da diese in vollständig abgerissenen Zustand hier eingetroffen sind*) i prosił o dostarczenie koniecznej odzieży⁶. Brak było zresztą nie tylko odzieży. Z korespondencji prowadzonej przez kierownictwo nadleśnictwa z olsztyńskim Urzędem Pracy, jak i z kierownictwem organizacji *Todt*, mieszczącym się w Gutkowie (*Rü- und Bestandslager Göthkendorf des Bevollmächtigten des Reichsministeriums Speer im Bezirk des Rüstungsinspektions*) wynika, że do końca listopada Włosi mieszkali w nie opalanych i nie oświetlonych barakach, a przez cały czas podstawą ich wyżywienia była brukiew, kiszona kapusta i ziemniaki w ilości trzech kilogramów ziemniaków na osobę tygodniowo. Oczywiście, jeśli ziemniaki zostały w odpowiednim czasie dostarczone, co nie zawsze się zdarzało⁷. Potwierdza to uwagi Jacka Wilczura o sposobach odżywiania Włochów w innych obozach (ss. 174—175).

Wzrastające stale zadania produkcyjne (np. w okresie zimowym 1944/1945 o 50% w porównaniu do okresu poprzedniego)⁸, z drugiej zaś strony powoływanie coraz to starszych roczników do *Wehrmachtu* i związane z tym zmniejszanie się liczby robotników niemieckich⁹ zmusiło kierownictwo nadleśnictwa do zwiększenia troski o warunki bytowe robotników przymusowych i jeńców wojennych w gospodarce leśnej, zaliczanej przecież do ważnej gałęzi gospodarki wojennej¹⁰. W wyniku tych starań zapewniono kierownictwo nadleśnictwa, że dla zwiększenia racji żywności-

³ Ibidem, k. 6.

⁴ Ibidem, k. 7.

⁵ Ibidem, k. 15.

⁶ Ibidem, k. 15 pismo z 22 XI 1944.

⁷ Ibidem, k. 59.

⁸ Ibidem, k. 79.

⁹ WAPO, XLVI/2/XVI-26, *Liste der uk-gestellten Wehrpflichtigen der Jahrgänge 1897 und jünger. Forstamt Kudippen*; zob. też WAPO XLVI/2/XIV-24, k. 15 pismo z 22 VI 1944.

¹⁰ WAPO, XLVI/2/XIV-24, k. 59, pismo nadleśnictwa w Kudypach do olsztyńskiej ekspozytury krajowego urzędu leśnego w Królewc. W piśmie tym czytamy: *Nach Fühlungnahme mit der hiesigen Kreisbauernschaft und nach den Erfahrungen des Vorjahres steht zu erwarten, dass bei der Beschaffung von Kartoffeln, Wruken und Gemüse für die zusätzlich einzustellenden 90 Holzschläger (Umsatzungskräfte) erhebliche Schwierigkeiten entstehen werden. Ich bitte deshalb höheren Ortes dafür einzutreten dass die Kartoffel usw. für die ganze Einsatzzeit der 90 Arbeitskräfte sofort bezogen werden können und nicht, wie dieses von der Kreisbauernschaft beabsichtigt ist, erst angewartet wird, bis die zusätzlichen Arbeitskräfte eingetroffen sind. Auch müssen die Kartoffelscheine sofort für die ganze Zeit ausgegeben werden (nicht wie im Vorjahr erst bis zum 31. 12), da im Januar Kartoffel im grösserem Umfange nicht mehr zu beschaffen sind. Endlich bitte ich zu versuchen, dass die Kartoffelerfeller für die Umsatzkräfte erhöht wird, da bei der schweren Waldarbeit mit einem Wochensatz von 6 Pfd. Kartoffel nicht auszukommen sein wird, zumal die sonstige Ernährungsgrundlage im Lager eine viel geringere ist als bei den deutschen Waldarbeitern, die meistens Voll- bzw. Teilselbstversorger sind.*

wych robotników przymusowych i jeńców wojennych zatrudnionych w gospodarce leśnej rozpatruje się możliwość przyznania pewnych ilości suszu jarzynowego i mięszu owocowego¹¹. Nie wiadomo, czy obietnica ta została spełniona.

Oczywiście, nadleśnictwo Kudypy i podległe mu leśnictwa nie były jedynymi miejscowościami w województwie olsztyńskim, gdzie zatrudniano jeńców wojennych — Włochów. Obok wymienionych przez Jacka Wilczura miejscowości przypomnieć jeszcze trzeba obóz pracy w Lidzbarku Warmińskim przy ul. Wiejskiej, gdzie oprócz Polaków, Rosjan, Francuzów, zatrudniano też Włochów. Pracowali oni w okolicznych gospodarstwach rolnych oraz piekarniach, rzeźniach i innych prywatnych przedsiębiorstwach. Ponadto przy tartakach w Marcinkowie, Nowej Wsi i Stawigudzie (wszystkie w pow. olsztyńskim) istniały podobozy Stalagu I-B Hohenstein (Olsztynek), w których przebywali Włosi pracujący w tych tartakach.

Wymienić też trzeba tartak w Ełku (*Sägewerk Lippe und Schimansky*), gdzie w baraku ogrodzonym drutem kolczastym i oddzielonym od baraków robotników przymusowych i jeńców wojennych Rosjan, Polaków, Belgów, Francuzów i Holendrów, przebywało około 60 Włochów — jeńców oraz kilku Włochów — cywilów. Szczególnie jednak smutną sławę zyskał sobie wśród jeńców wojennych-Włochów obóz na lotnisku w Jeżowie (Jeesau), pow. kętrzyński, w którym przebywali oni od pierwszych dni listopada 1943 r. aż do chwili ewakuacji w grudniu-styczeniu 1944/45 r. W obozie tym przebywało kilkuset jeńców wojennych-Włochów. Na skutek wyczerpującej pracy, panującego głodu, braku odpowiedniej odzieży zimowej i wyjątkowo brutalnego traktowania przez strażników obozowych, w obozie tym zmarło wielu włoskich jeńców. Inni zaś zmarli w czasie ewakuacji obozu.

Autor omawianej pracy słusznie podkreśla, że brak sił roboczych zmuszał hitlerowców do coraz szerszego wykorzystywania jeńców wojennych w rolnictwie i przemyśle, w tym również Włochów. Zacytowany przez autora ókólnik Ministerstwa Gospodarki Rzeszy z 28 września 1943 r. nakazujący w myśl zaleceń Speera wykorzystanie Włochów w charakterze siły roboczej (s. 33), czy też rozporządzenie *Oberkommando der Wehrmacht* z 28 lutego 1944 r. o uaktywnieniu jeńców wojennych Włochów zatrudnionych w rolnictwie i przemyśle (s. 170), czy wreszcie rozporządzenie ministra do spraw aprowizacji i rolnictwa Rzeszy z sierpnia 1944 r. o zmianie statusu internowanych wojskowych włoskich i przeniesienie ich na „wolny stosunek pracy”, co w rzeczywistości oznaczało zrobienie z nich robotników przymusowych (s. 171), nie są jedynymi tego rodzaju zarządzeniami. Problem zatrudniania jeńców wojennych Włochów regulowany był wieloma jeszcze innymi rozporządzeniami. Wymieńmy trzy zachowane w zbiorach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie, a nieznanne autorowi. Pierwszym z nich jest rozporządzenie szefa policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa z 7 marca 1944 r., dotyczące zatrudniania oficerów i podoficerów włoskich. Stwierdza się w nim, że oficerowie włoscy mogą być zatrudnieni jedynie wówczas, gdy zgłoszą się dobrowolnie do pracy. Zatrudnienie ich może nastąpić na takich samych warunkach, na jakich zatrudniani są oficerowie francuscy i belgijscy. Wynagrodzenie winno być wypłacane według obowiązujących stawek dla jeńców wojennych, a obok tego winni otrzymywać nie zmniejszony żołd. Szczególną uwagę należało zwrócić na stan zdrowotny podejmującego pracę oficera, zbadać jego zapatrywania i przyjąć słowo honoru. Nie było natomiast potrzebne otrzymanie pisemnego oświadczenia, jak to miało miejsce w przypadku zatrudniania oficerów francuskich. Zwracano też uwagę, że oficerowie włoscy winni być oddzieleni od oficerów innych narodowości, zwłaszcza angielskich, amerykańskich, rosyjskich i francuskich. Każdy z zatrudnionych ofi-

¹¹ Ibidem, k. 29 pismo z 7 XI 1944.

cerów winien być posiadać dowód według ustalonych przepisów. Jeśli chodzi o podoficerów, to na podstawie decyzji *Oberkommando der Wehrmacht* z 25 stycznia 1944 r. podlegali oni obowiązkom pracy¹². Drugie z zachowanych zarządzeń doskonale ilustruje stan jeńców wojennych Włochów „zwolnionych” do cywila, czyli zamienionych w robotników przymusowych. Stwierdza się w nim, że stan zdrowotny wielu jeńców włoskich jest tego rodzaju, że zatrudnienie ich nie daje żadnych korzyści, a przeciwnie przynosi szkody. Zaleca się więc, by przed przekazaniem ich do pracy odżywiono ich, tak by stali się zdolni do podjęcia pracy¹³. Trzecie wreszcie rozporządzenie *Oberkommando der Wehrmacht* z 5 kwietnia 1944 r. stwierdza, że ogólne zarządzenia o zatrudnianiu jeńców wojennych dotyczą również jeńców Włochów, a ponadto omawia warunki ich zakwaterowania i nakazuje kontrolowanie kwater jenieckich przez żandarmerię¹⁴.

¹² WAPO, VIII/7-3, k. 324 okólnik gestapo w Królewcu z 7 III 1944, przekazujący pismo szefa policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa, skierowane do wszystkich placówek policji państwowej, komendantów służby bezpieczeństwa i policji bezpieczeństwa oraz dowódców policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa. Okólnik dotyczy zatrudniania internowanych włoskich oficerów i podoficerów. Stwierdza się w nim: 1. *Die internierten ital. Offiziere können zur Arbeit eingesetzt werden, wenn sie sich freiwillig dazu bereit erklären. Für ihren Einsatz gelten die für den Arbeitseinsatz kriegsgef. franz. und belg. Offiziere erlassenen Bestimmungen der Bezugverfügungen 1 u. 2. Die Entlohnung richtet sich nach den Bestimmungen der Verf. OKW Az. 2F 24.17 c Chef der Kriegsgef. (Allg/IVc) Nr 951/43 I. And. v. 28. 9.43. Der zustehende Sold wird neben dem Arbeitsverdienst ungekürzt ausgezahlt. 2. Auf die vor dem Arbeitseinsatz erforderliche ärztliche Untersuchung, abwehrmässige Überprüfung und Abgabe der ehrenwörtlichen Erklärung wird besonders hingewiesen. Eines schriftlichen Antrages der Offiziere an eine dipl. Stelle bei Übernahme der Arbeit wie es bei kriegsgef. franz. Offiziere an die Dienststelle Scapini zu richten ist — bedarf es bei den internierten ital. Offizieren nicht. 3. Die internierten ital. Offiziere dürfen nicht gemeinsam mit brit., amerikan. und sowj. Kriegsgefangenen eingesetzt werden und sind nach Möglichkeit auch von franz. Kriegsgefangenen getrennt zu halten. 4. Die in Arbeit eingesetzten internierten ital. Offiziere müssen im Besitz eines Ausweises sein entsprechend dem Muster nach Bez. Verf. 2, Anlage 2 (Ausweis für franz. u. belg. Kr. Gef. bei aufgelockerter Bewachung). Bei Beurteilung und Besuch sind die in der gleichen Verf. (Anl. 3 u. 4) vorgeschriebenen Ausweise zu verwenden. Diese Ausweise in deutsch-italien. Sprache sind von der Firma Bargou Söhne Nachf., Berlin SW 68, Wasserstorstr. 62 (Fernspr. Nr Berlin 6123 33/34) zu beziehen. Bezahlung aus Kapitel VIII E 230 As. 4. Durch Erlass vom 25 I 44 — Az. 2 f 24. 73 n Chef Kriegsgef. Allg. I/Org. (III) Nr 561/44 — bestimmt das OKW dass für Unteroffiziere Arbeitspflicht besteht.*

¹³ WAPO, IX/11-B-69: rozporządzenie *Oberkommando der Wehrmacht* o zatrudnieniu czasowo niezdolnych do pracy internowanych żołnierzy włoskich w gospodarce rolnej na terenie Rzeszy mówi: *Der Gesundheitszustand zahlreicher italienischer Militärinternierte ist derart, dass ihr Arbeitseinsatz im derzeitigen Zustand für die Wirtschaft keinen Gewinn, sondern nur eine Belastung bedeutet. Es wird daher genehmigt, nicht arbeitsfähige Internierte in gleicher Weise, wie sowj. Kriegsgefangene zur Wiederherstellung ihrer vollen Arbeitsfähigkeit ldw. Unternehmen zur Aufpäppelung zu übergeben. Die Grundsätze der Bezugverfügungen sind in Zukunft auch auf italienische Militärinternierte anzuwenden.*

Die Bezugverfügungen bestimmen, das die von ldw. Betrieben zur Wiederherstellung ihrer Arbeitsfähigkeit aufgenommenen Kriegsgefangenen bzw. Internierten den Aufnahmebetrieben als Arbeitskräfte zu belassen sind.

¹⁴ Ibidem. Zarządzenie *Oberkommando der Wehrmacht* z 4 IV 1944 o zakwaterowaniu włoskich jeńców wojennych i internowanych w kwaterach pojedynczych w gospodarce rolnej:

1. *Die Verfügung vom 24.3.1943 — 2 f 24. 17 a Kriegsgef/Org/III b/Nr. 1360/43 — (veröffentlicht in den DN 1943 S. 383) wird auf italienische Militärinternierte ausgedehnt.*

2. *Für sowj. Kriegsgefangene wird sie dahin aufgelockert, dass in begründeten Einzelfällen nach abwehrmässigen Überprüfung der Lagerkommandant als Aus-*

Omawiana praca jest nie tylko rzetelnym opracowaniem naukowym, wnoszącym wiele nowego materiału do przedstawionej problematyki, ale też prostuje twierdzenie lansowane przez pewne koła Niemieckiej Republiki Federalnej usiłujące odpowiedzialność za zbrodnie popełnione na jeńcach wojennych Włochach przez hitlerowców na ziemiach polskich zrzucić na wojskowe władze radzieckie i polskie.

Na zakończenie jedna uwaga krytyczna pod adresem wydawnictwa, mianowicie brak indeksów osób i nazw geograficznych niezmiernie utrudnia korzystanie z książki. Brak w niej też mapki ilustrującej rozmieszczenie obozów jenieckich, w których przebywali Włosi, chociażby takiej jaką zamieszczono w pracy *Armira nie wróci do Italii*.

Bohdan Koziello-Poklewski

Anzelm Gorywoda, *Z problematyki rozwoju rzemiosła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945—1965*, Opole 1970, ss. 110, tablic 10. Wydawnictwa Instytutu Śląskiego w Opolu. Materiały i Studia.

Problematyka rzemiosła, a zatem wytwórczości i usług rozwijających się poza obrębem państwowego sektora produkcji, stanowi niewątpliwie tematykę mało zbadaną, o czym świadczy m.in. stosunkowo niewielka liczba prac monograficznych, wchodzących do literatury przedmiotu. Analiza czynników kształtujących politykę oddziaływania na rzemiosło jest problemem nader złożonym, głównie z powodu ścisłego związku z procesem dokonywujących się przemian w stosunkach własnościowych w warunkach nowego ustroju społecznego. Głównym celem badań nad rozwojem rzemiosła w Polsce jest określenie jego roli na tle ogólnych przemian ustrojowych oraz poszukiwanie możliwości jego stopniowej przebudowy na drodze społecznienia. Ich wynikiem powinno być wyznaczenie odpowiedniej funkcji rzemiosła w zaspokajaniu potrzeb ludności w zakresie niektórych dóbr i usług, których produkcji nie podjął się dotychczas przemysł społeczny. W tym ujęciu problematyka rzemiosła nie została w pracach naukowych dostatecznie pogłębiona, stanowiąc niezwykle aktualny temat badań.

Praca Anzelm Gorywody stanowi pod tym względem cenną i ambitną próbę przedstawienia wybranych problemów rzemiosła indywidualnego i społecznego na ziemiach odzyskanych w latach ich intensywnej integracji polityczno-gospodarczej z pozostałymi obszarami kraju. Autor podjął się opracowania tematu z pogranicza najnowszej historii gospodarczej i polityki ekonomicznej Polski Ludowej, dokonując przy tym oceny prawidłowości, związanych z procesem kształtowania stosunków własnościowych rzemiosła w nowych warunkach ustrojowych.

W pierwszym rozdziale autor scharakteryzował podstawowe czynniki rozwoju rzemiosła na ziemiach odzyskanych bezpośrednio po II wojnie światowej. Rozpatrzone zagadnienie kształtowania się popytu na wyroby i usługi rzemiosła w Polsce, autor zwrócił szczególną uwagę na rolę usług produkcyjnych na badanym obszarze, który w związku z akcją zasiedlania wymagał przyspieszenia odbudowy potencjału

nahmeregelung die Einzelunterbringung insbesondere für Melker, Traktorenführer, Pferdepfleger und in ähnlichen Mangelberufen beschäftigte sowj. Kriegsgefangene zulassen kann. Auf einzeln liegenden Gehöften bleibt die Unterbringung noch wie vor verboten.

3. Die örtlich zuständigen Polizeidienststellen (Gendarmerie-Landwacht) sind für die Einzelunterbringung zu unterrichten und um Beteiligung an der Beaufsichtigung zu bitten. Im übrigen sind die Einzelstellen laufend durch Streifen der Wachmannschaft zu kontrollieren.